

SAMLAREN

TIDSKRIFT UTGIFVEN

AF

SVENSKA
LITTERATURSÄLLSKAPETS
ARBETSUTSKOTT

TRETTIONONDE ÅRGÅNGEN

1918

UPPSALA

ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI-AKTIEBOLAG 1919

Ett par nyfunna dikter af Henricus Tidemanni.

Af

Josef Svensson.

Af vår medeltids ende didaktiske skald, biskop Henricus Tidemanni eller Henrik Tidemannsson i Linköping,¹ äro i Klemmings Svenska Medeltids dikter och rim publicerade de fyra dikterna "Konungen" (mot Karl Knutsson), "Sveriges Lag", "Klokskapsråd för hushållning" och "Om Bohag". — I äldre källor anföres dessutom början på en "psalm" af samme författare: "Then som vill enn god Christen vara..." etc. Så hos Stiernman² och efter honom Wieselgren³ m. fl. Denna psalm har ej kunnat påträffas och förutom ofvannämnda fyra stycken har Tidemannis diktning ansetts förlorad.⁴

Att emellertid ännu något från biskop Henriks lyra bevarats torde, såsom jag hoppas, följande rader ådagalägga.

¹ Jfr SCHÜCK, *Sv. Literaturhistoria* I (1890), s. 122 o. 202; SCHÜCK och WARBURG, *Ill. Sv. Litt.-hist.* I (1911), s. 254.

² *Tal om De Lärda Vettenskapers tilstånd i Svearike under Hedendoms och Påfvedöms tiden...* (1758), s. 58.

³ *Sv. Kyrkans Sköna Litteratur*³ (1866), s. 61.

⁴ Ang. de Tidemanni ofta tillskrifna »Gamle Rim om tucht, dygder, höfviskhet och ärligt umgängelse, både med Gud och människior» — så LIDÉN i sin *Hist. Litt. Poet. Svec.* I (1764), s. 8 och flerstädes af senare författare — se KLEMMING i *Sv. Medelt. dikter och rim*, s. 524.

Som ett ex. på hur en felaktig uppgift kan vandra från förf. till förf. må nämnas, hurusom Lidén å anf. ställe ger Tidemannis dikt: »Lerdom stelt i Rijm om bohagx handell...» titeln »Lärdom etc... om Boskapshandel...» Denna rubrik återkommer sedan hos HAMMARSKÖLD (*Sv. Vitterheten*², 1833), LÉNSTRÖM (*Sv. Poes. Hist.* II, 1840) etc., ja ännu 1915 i *Linköpings stifts herdaminne* I, s. 35.

Omkring år 1498 höll "then werdige Herren her Biskop Hendrik i Linköpingh" visitation i det stora Alsheda pastorat i Njudung, som på den tiden i kyrkligt hänseende lydde under östgötabiskopens spira, vid hvilket tillfälle han bl. a. bjöd församlingen att "köpa Messebook" — tydligen Breviarium Lincopense af år 1493.

Dessa uppgifter hafva vi ur Alsheda gamla kyrkobok, hvars nedskrifvande började år 1600 men som i afskrift från denna tid meddelar uppgifter och dokument alltifrån början af 1300-talet.¹

Bland dessa dokument befinner sig äfven (fol. 17 r.) ett aflats-bref af biskop Henrik, tvifvelsutän skrifvet i samband med nyss-nämnda visitation och i kyrkboken infördt omedelbart efter visitationsberättelsen. Brevet börjar så:

Anno *dominj* M.CDXCVIII. Nos Henricus dej gratia *Episcopus* Lincopensis concedimus omnes istas oraciones legentibus, scribentibus et alios docentibus xl dies indulgentiarum . . .

Härpå följa femton böner till Kristi pina, ställda till Kristi kroppsdelar (fol. 17 r.—18 v.)² samt Credo (fol. 19 r.). Omedelbart efter Credo är så med samma hand skrifvet följande stycke:

Præcepta Domjnij

Bedh till en sannan gud och haff han kâran.
 Swer ey om honom, vthan hedran och ähran.
 Dyrka helga daga alla fläste.
 Hedra fader och moder munka³ (kyrkiotienare) och Presta.
 5 Drâp ey med Hierta munn eller hender.
 Stiâl ey, Liugh ey, så warder tw wâl kender.
 fly skôrleffnat och leff wâl reen.
 Spill ey hionalagz tro.

¹ De äldsta partierna i denna bok (nu i Vadstena landsarkiv, sign. Alsheda, Jönk. län, L I 1) komma att publiceras i *Kyrkohistorisk Årsskrift*.

² Två varianter till denna medeltida bön äro publicerade af R. GEETE i S. F. S. S., h. 131 (*Sv. böner fr. medelt.*, s. 83 ff.).

³ *munka* öfverstruket. Den protestantiske afskrifvaren — Petrus Laurentii Moringius, kyrkoherde i Alsheda 1597—1626 — har samvetsgrant afskrifvit sina förlagor men på flera ställen i boken öfverstrukit katolska uttryck och vändningar för att inom parentes tillfoga sådana, som bättre öfverensstämde med hans åskådning.

- Åstunda ey annars godz tå må tw i himmelrijke boo.
 10 Gör rätt Tiende thet är gudz Lagh
 Ät ett mål om fastedagh.
 kämpa om arffwada och ey om dryck
 Tå bliffwer tu säll och Hederligh.¹
 Almosa, fasta och gudeligh böön.
 15 Rensa tijn siäl och ökia tijn löön.

Författaren till detta rimmade stycke är säkerligen biskop Henrik.

Redan förekomsten i sammanhang med biskopens bref ger stöd åt en förmodan i denna riktning. Diktarten och tonen i dessa "Tio Guds bud" äro ju också öfverensstämmande med biskop Henriks didaktik. — Ett afgörande bevis är emellertid att v. 12, 13 som synes äro direkt hämtade ur en förut känd dikt af samme förf.: Klokskapsråd för hushållning,² där v. 47, 48 lyda:

Kämpas om Arbeta och ey om dryck
 Så blifwer tu säll och hederlijk.

Att biskopen äfven vid andra tillfällen ej dragit sig för att låna ur egen fatabur, se vi äfven i t. ex. rimmets Om Bohag, där v. 15, 16 (jfr v. 5) äro = v. 29, 30 i Klokskapsråd.

De nio första verserna i ofvanstående dikt igenkänna vi emellertid från annat håll:

I Skrifter till Uppbyggelse³, sid. 242 f., har R. Geete publicerat tvenne rimmade stycken af okänd förf. De anföras här:

Precepta exodj.

Bidh til en sannan gudh och haff han kärän
 Swär ekki om hanom vthen hedhran och äran
 Dyrka hälgha dagha alla fläste
 hedhra fadher och modher badhe mwnka och präste
 5 Dräp ekki *müdh* hiärta mwn älla hämdir

¹ Före *Almosa* . . . torde något ord hafva utfallit.

² *Medeltida dikter och rim*, s. 425.

³ S. F. S. S., häft. 127.

Stiäl ekki thu wardhír thär aff ilda kändir
 Fly skörlifnath och liiff wäl reen
 Mädh falskom withnom gör engom meen
 spil ekki hionalagsens troo
 10 Astunda ekki annars gotz tha skalt thu j himmerike boo.

Concilia christi.

Widersägh egith wilia och fränder
 war fatigh renlik och lydogh j sändher
 Bär korsstith och älska them tik dröffwa
 wänt kindbenith til tha thüt behöffwa
 5 Sägh jaa och ney war allom til wilia
 Synda fälle plägha fraan gudhi skilia
 Thiin ordh och gärninga wari som brödh
 Thit eghit loff swa best som dödhär
 Näffs thin brodher först hemelik
 10 För mykin omsorgh for bwdhär jach tik.

Som synes öfverensstämma Precepta exodj nästan ordagrant med Alshedacodexens Præcepta Dominj; de härröra således från samma person. Vers 8 saknas emellertid i Alshedatexten — till förfång bl. a. för rimmet — väl genom afskrifvarens förbiseende.

Till sin tidigare nedskrifna Precepta exodj torde således biskop Tidemannen senare i aflatsbrevet fogat ännu sex verser.

Hvad den senare dikten, Concilia christi, angår, är det ju troligt, att den har samma författare som sin till omfånget — tio rader — lika föregångare.

Vid undersökandet af styckenas ursprung har man äfven att taga hänsyn till vår källa för kunskapen om desamma: en papperscodex, skrifven i Vadstena kloster, i ifrågavarande parti under senare hälften af 1400-talet.¹

Äfven denna omständighet pekar således åt samma håll.

¹ Hskr., som nu förvaras i UB. med sign. C 50, är beskrifven af R. GEETE i *Sv. Kyrkobruk*, inl. p. XXI o. f. Jfr samme förf:s *Skrifter t. uppbyggelse*, inl. p. XXVII.

Äro nu dessa dikter original af biskop Henrik eller å andra sidan mer eller mindre fria öfversättningar och i så fall hvarifrån?

Härpå ger i viss mån redan handskriften, C 50, svaret, då den efter den senare, Concilia, tillägger:

Hec tho[mas] in compendio et eciam de vita christi.¹

Biskop Henriks källor skulle enligt detta vara tvenne latinska verk, nämligen Thomas' ab Aquino "Compendium" och "De vita Christi".

Vid en undersökning af det Compendium theologiæ ad fratrem Reginaldum (inc. Æterni Patris Verbum), som i våra dagar går under Thomas Aquinas' namn, finna vi dock snart, att detta verk ej kan vara det ofvan åsyftade.

Fastmer är det här fråga om ett annat medeltida arbete med liknande titel: Compendium theologicæ veritatis (inc. Veritatis theologiæ), hvilket blifvit tillskrifvet än Thomas ab Aquino, än Albertus Magnus,² än Thomas af Sutton. Numera anses dock vanligen Hugo af Strassburg som författare härtill.³

I detta verks femte bok, De virtutibus et gratia, finna vi en utläggning såväl af Præcepta (cap. lvij ff.) som Consilia Christi (cap. lxxij ff.) jämte utredning af skillnaden mellan dem båda.

Ur cap. lxxix, De consilijs in specie, må följande utdrag, i anslutning till den svenska "Concilia christi", anföras.⁴

¹ Närmast före de båda »rimmen» äro anförda uppräknningar af budorden, de sju dödssynderna etc. Ursprungsbeteckningen hec tho[mas] etc. torde gälla äfven dem.

Före dessa smånotiser läses en mera utförlig utläggning af Synd mot Den helige Ande i tre paragrafer, efter som »sanctus Thomas sigher articulo primo questione xiiij^a, ... art. 2°, ... art. iij^o.» Härmed afses Questio XIV, art. 1—3, af Secunda Secundæ i Thomas' ab Aquino stora arbete *Summa Theologiæ* (de blasphemia in speciali quæ est peccatum in spiritum sanctum). Början af § 1 i svenska texten liknar lib. III, cap. xxij i nedannämnda Compendium.

² Att denne ej skrifvit verket, uppvisades redan af ANTONINUS FLORENTINUS († 1459) i hans *Chronicon*, p. III, tit. 18, c. X, § II.

³ Jfr: *Kirchenlexikon ... der katolischen Theol.*², 6. Band, sp. 391, och: *S. Thomæ Aqu. Compendium theol.* (utg. af ABERT, 1896), s. 18.

⁴ Efter ett ex. af Compendium (tr. 1480) i UB. (Jfr COLLIX: *Kat. der Inkunabeln der UB.*, under Albertus Magnus, n:r 39, s. 9.)

Consilia que Christus adiecit preceptis ista sunt. Primum paupertatis que consistit in abdicacione proprietatis. Vnde Lucas. Qui non renunciauerit omnibus que possidet non potest meus esse discipulus. Mattheus. Omnis qui reliquerit domum vel fratres aut agros &c propter nomen meum centuplum accipiet et vitam eternam possidebit. De hoc Hieronymus. Monachus habens obolum non valet obolum. Secundum est obedientie... Tercium castitatis... Quartum consilium est caritatis. Mattheus. Diligite inimicos vestros... Quintum est mansuetudinis. Mattheus. Si quis te percusserit in unam maxillam &c... Sextum est misericordie et erogationis. vt illud. Omni petenti te tribue. Et illud. Si vis perfectus esse vade et vende omnia que habes et da pauperibus... Septimum consilium est de simplicitate verborum. vt ibi. Sit sermo vester est est non non. cuius sensus est. Si affirmatio vel negatio est in ore. sit et in corde. Octauum consilium est de vitanda occasione peccandi. Vnde dicitur. Si oculus tuus scandalizat te erue eum et projice abs te... Nonum consilium est de rectitudine intentionis ac simplicitate finis. Vnde dicitur. Attendite ne iusticiam vestram faciatis coram hominibus vt videamini ab eis. Item istud Nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua. Decimum consilium est de conformitate operis ac doctrine... Vndecimum consilium est de vitanda sollicitudine. vt ibi. Nolite solliciti esse &c. Et ibi. Nolite cogitare de crastino... Duodecimum est fraterne correptionis. vt ibi. Si peccauerit in te frater tuus...

Hvad "De vita Christi" angår åsyftas med denna titel säkerligen Ludolphus' de Saxonia "Meditationes vitæ Jesu Christi", som (ofta i samma ordalag som Compendium ofvan) behandlar præcepta i pars I, cap. xxxiiij och consilia i p. II, c. xij.

Till slut några ord om ett ställe hos Olaus Magnus, som i detta sammanhang kan ha sitt intresse.

I 13:de boken (De agricvltvra et hvmano victv), 4:de kapitlet (De vtilitate agriculturæ) skrifver han:

Extant in vulgari Gothico pauci rhythmi cuiusdam sancti Henrici Episcopi Lincopensis in commendationem agriculturæ: satis compendiosè posteris pro memoria sempiterna relictis, his verbis:

Haved draeper maangen man,
Haa iorden brukar sael aer han.

Id est, mare multos occidit, vbi felix est, qui terram colit, o. s. v.

Måhända ha vi här ännu en rest bevarad af Henrik Tidemannis rimkonst, försåvidt vi antaga, att Linköpingssonen Olaus Magnus,

när han skref sin Historia — ad majorem gloriam? — gifvit salig biskop Henrik epitetet "sanctus".¹

Ofvannämnda båda rader återfinnas f. ö. på ännu ett ställe, i omedelbar närhet till uppteckningar af ett par andra Henriks dikter. Den stora ordspråksskatten i Palmskiöldska handskriftssamlingen å UB. (band 403 ff.) föregås som bekant bl. a. af en afdelning med rubriken "Henrici Episcopi Lincopensis Proverbia" (sid. 3 ff.). Dess innehåll är följande. Sid. 5—8² ha en uppteckning af dels Henriks Klokskapsråd ("Folket minnes . . ." etc.), dels, under rubriken "Ett annat", ett "rim" som tydligen af miss-tag placerats bland Henriks dikter. Det må här anföras:

Werlden fructar swåra för Påwens band
 Och mehna icke rättar än han är then helgesta man
 Endoch hans band och stora list
 är som en skjitin brook för wist.
 5 Thet weet well sielf then goda man
 then som sådant ey förstå kan
 Then räcker han thenna brook att kyssa frij
 Och styrker så gäckens gäckerij.
 Han tager ther före Sölf och guld i sin skrudh
 10 Och blifwer tin och werldsens gudh.
 Finis.

Å sid. 9—11 läses (skrifvet med annan handstil än det föregående): "Biskop Hendrichs i Linköping Rijm öfwer Sweriges lagh." På sid. 13 komma vi så till den ofvan åsyftade versionen af "Haued draeper" etc.:

¹ Jfr äfven den förväxling af Sankt Henrik, biskop i Uppsala, och biskop Henrik Tidemansson i Linköping, som förekommer i Io. Baaz[ivus]' lilla skrift »*Breviarium Computi Ecclesiastici*» (1618), där det på tal om den Computus ecclesiasticus, som flerstädes i litteraturen tillskrifves Henrik Tidemansson, heter: . . . computo illo perbreui, qui S. Henricum, Episcopum Suecum, (cuius memoriam recolit patria anniuersarie 19. Jan.) habere authorem dicitur . . . STIERMAN åter anger i sitt *Tal* (sid. 71), ehuru hänvisande till Baazius, tydligt biskop Tidemansson som Computus' författare.

² Sid. 5—8 äro skrifna på papper af annat utseende och format än det i hdskr. i öfrigt förekommande.

Laurentii Archiepiscopi rijm:

Hafwet dräper mången Man
 Then Jorden brukar säll är Han.
 Booklige Konster äro lätte att bära,
 Then them nimmer, kunna honom wäl ähra
 5 Ty lærer wäl min käre barn
 Then konst tags icke med haragarn.

Det ordspråksartade rimmet sönderfaller i tvenne, tämligen lösligt hopfogade delar, anbefallande 1) åkerbruket 2) "Booklige Konster". De senare fyra raderna återfinna vi äfven längre fram i samma handskrift; i den egentliga, alfabetiskt ordnade ordspråksamlingen är nämligen (sid. 145) en smal pappersremsa inhäftad, hvarå läses:

Bookliga konster äro lätte att bära
 Hoo dhem lärdt, han kommer till ähra
 Märker thet i unge barn,
 den konst tages ey medh hara garn.

Att författareuppgifterna i vår handskrift ej alltid äro att lita på, ha vi redan sett ifråga om den ofvan anförda "Werlden fructar swåra", för hvilken dikt en öfverskrift "Laurentii Archiepiscopi" kanske snarare skulle passa än för "Hafwet dräper" etc. Att äfven i den sistnämnda åtminstone de båda första raderna ej kunna häröra från ärkebiskop Laurentius Petri, som wäl är den åsyftade, utan i stället torde vara att tillskrifva biskop Henrik Tidemansson, har af det sagda framgått tillfyllest.
